
KEZDETBEN VALA AZ ÉSZ

GELENCZEY-MIHÁLTZ ALIRÁN

Platón a tudás problémáját igen érdekes módon tárgyalja a *Parmenidész* című dialógusában. A dialógus második részében hipotéziseket vezet elő, melyek közül az első, „ha a létező Egy”, azt mutatja be, hogy a tételt akár állítjuk, akár tagadjuk, egy sor olyan egymást kölcsönösen kizáró kijelentéspárhoz jutunk, amelyeknek kénytelenek vagyunk mindkét tagját vagy egyszerre állítani, vagy egyszerre tagadni. Platón amellet érvel, hogy ha ez így van, akkor *semmi* sem állítható a létezőről (Parm.137c-142a), de utána rögtön azzal folytatja, hogy ha ez így van, akkor ugyanazon hipotézis mellett *minden* lehetséges predikátum vonatkozik rá (Parm.142bff). A kutatók egy része (mivel Platón szándékait nem igazán tudják értelmezni) azt feltételezi, hogy az egész dialógus nem egyéb, mint mesterien kidolgozott logikai játék, tréfa.

A késő ókor platonistái azonban egészen másfajta értelmezést adtak a dialógus második részének, mivel a *Parmenidész* számukra Platón teológiájának jelentette a legfőbb forrását. A platóni *Parmenidész*-ről szóló spekulációk, különös tekintettel az Egy-re, és annak elgondolhatatlan és kimondhatatlan transzcendenciájára vörös fonalként húzódnak végig a neoplatonikus iskola évszázadokon átívelő fejlődéstörténetén. „A neoplatonisták az Egy-ben a saját kimondhatatlan és megismerhetetlen Istenüket vélték felfedezni, és mint ilyet hagyományozták tovább a középkori és későbbi kereszténységnek.”¹ R. E. Dodds 1928-as klasszikus tanulmányában mégis teljes félreértésnek tekintette a platóni *Parmenidész* plótinuszi interpretációját.² Mivel a későantik gondolkodás alapvető metafizikai fordulataról van szó, ezért mindenképp újra kell gondolnunk azt a diskurzust, amelyet olyan *kimondhatatlan és megnevezhetetlen* alapelve építettek, amely lényegénél fogva nem lehet érvelés és analízis tárgya, és amely épp ezért radikálisan megváltoztatta azt a perspektívát, amelyből az egész metafizikai tradíciót az antikvitástól a modern és posztmodern gondolkodásig értelmezhetjük. Nem számít, hogy a diskurzus tárgya a Minden vagy a Semmi, a nyelv küzdelme, hogy megnevezze a megnevezhetlent, ugyanaz marad. A metafizikai állítások ugyanis elkerülhetetlenül valami olyasmire (is) vonatkoznak, amely különbözik attól, amit képesek kifejezni.

¹ Guthrie, W. C.: *A History of Greek Philosophy, The Later Plato and the Academy*, Vol.V. Cambridge University Press, Cambridge, 1978. 33.

² Dodds, R. E.: „The Parmenides of Plato and the Origin of the Neoplatonic One” In: *Classical Quarterly* 22 (1928.) 134.

Plótinosznál (akárcsak korábban alexandriai Philónnál vagy a gnóosztikus Baszileidésznél és a hermetikus iratokban is) nem csak az „Egy” apophatikus (tagadó) meghatározásai (Enn.V. 3,13-14; I. 7,9) találhatók meg, hanem az Egynek a Lét és az Értelem világával való állandó szembeállítás is: az Egy nem azonos valamely létrejött entitással és azok összességével sem, mivel az Egy „minden létező és egyik sem” (V. 2,1-3; VI. 7, 32). A szavak csak azt képesek kifejezni, hogy mi nem az Egy, azt, hogy micsoda, sohasem (V. 3, 14). Az Egy transzcendens, és ebből kifolyólag elvileg megismerhetetlen az értelem számára. Mivel az Egy minden definíció és állítás fölött áll, és a nyelv soha nem képes az Egyet megnevezni vagy leírni (VI. 8,18), ezért az Egy-gyel kapcsolatos minden kifejezési kísérletünk „mintha” jellegű (VI. 8, 13). Az Egyet csakis teljes csendben és teljes visszavonultságban lehet megközelíteni (VI. 8, 21-26), következésképpen jobb, ha az Egy kimondhatlan, név nélkül marad. Plótinosz az Értellemmel (Nűsz) való eksztatikus egyesülés révén próbálja az Egy-et megragadni, amelyet az arreton (kimondhatatlan) mé on/méden (nem-létező), amorphon/aneideon (alakatlan), anoéton (elgondolhatatlan), és adiasztaton (kiterjedés nélküli) kifejezésekkel illet.³ Plótinosz tanítványa *Porphüriosz* is hasonlóképpen fogalmaz: az Egy „értelem-fölötti nem-Értelem” (Sent.25) és „nem-értelmi és lényegfeletti módon mindent tartalmaz” (Sent.10).⁴ A *Porphüriosz*nak is tulajdonított névtelen *Parmenidész*-kommentár – amely talán az újplatonikus iskola legmélyebb gondolatait fogalmazza meg az Egy-ről – ugyancsak a platóni *Parmenidész* második részének első hipotézisben kifejtett Egy fogalmával és az elnevezésében rejlő nehézségekkel foglalkozik. Bár az Egy minden dolgok oka, ezek egyikével sem azonos, és az „Egy” név sem fejezi ki a természetét. Noha az Egy „nem-létező”, mégis az Egy az egyetlen valóság. Nyelvileg nem kifejezhető, csak a „megértés előtti megértés”, „a kimondhatatlan, gondolat előtti belátás” ábrázolja szótlantul az Egyet, amely „kimondhatatlanul azonos a kimondhatatlannal”.⁵ Bár *Iamblikhosz*, *Porphüriosz* tanítványa ennél is tovább megy, s egy másik „Kimondhatatlan Princípiumot” helyez az Egy fölé, a késő-platonikus *Proklosz* szerint fölösleges még egy kimondhatatlant feltételezni, mivel az Egy maga a kimondhatatlan (*Procl. In Parm. VII. 68-76; TP II. 109*)⁶. A pla-

³ Plótinoszról összefoglalóan: Wallis, R. T.: *Az újplatonizmus*, Osiris, Budapest, 2002. 61-133.

⁴ *Porphüriosz*ról Wallis, R. T., 153-163.

⁵ Az ismeretlen *Parmenidész* kommentárjáról Wallis, R. T., 158-162. Az idézetek a 159. oldalon, Buzási Gábor fordításában.

⁶ *Proklosz*ról Wallis, R. T., 189-214.

tóni Akadémia utolsó vezetője *Damaszkiosz* viszont visszatér *Iamblikhosz*-hoz: szerinte az Egy fölött is létezik egy Kimondhatatlan Arkhé, de ez megközelíthetetlen a fogalmi gondolkodás számára, mivel az emberi nyelv alkalmatlan a 'valóság'⁷ leírására (Dam. De princ. I.109,10).⁸

A NEOPÜTHAGÓREUSOK A TRANSCENDENS EGYRŐL⁹

Porphüriosz szerint Numeniosz, Cronius, Moderatus és Thraszüllosz írtak Platón és Püthagorasz első princípiumairól „de mindnyájan elmaradtak Plótinostól pontosságban és teljességben” (Porph.Vit. Plot.20). Vajon miért elevenítették fel az időszámításunk körüli évszázadokban a püthagóreus princípiumokról szóló vitát? Miért lett ennyire népszerű a püthagóreizmus több évszázadnyi szünet után? Léteztek ebben a korban püthagóreus vagy neopüthagóreus szekták? Ammoniosz, Plótinosz mestere (akiről tudjuk, hogy a platóni Parmenidéoszt is kommentálta) esetleg tagja volt ezeknek? Vagy más filozófusokkal együtt Ammoniosz is egyszerű platonista volt, aki hajlott a püthagóreizmus felé?¹⁰

Szinte szemünk előtt zajlik a püthagóreizmus újjászületése alexandriai *Eudórosz* Püthagoraszról írott kommentárjában (Kr.e. 30 körül).¹¹ Ebben a kommentárban Eudórosz Püthagorasznek tulajdonítja azt az elméletet, hogy egy legfelső, transzcendens princípium létezik mindenek felett és mindenen túl, és ezen egyetlen, kimondhatatlan alapelven nyugszik a „valóság” minden létszintje. Ezt a legfelső princípiumot Egy-nek (vagy Arkhé-nak) nevezi. „Az elsődleges gondolatmenet szerint azt kell mondanunk, hogy püthagóreusok az Egyet mondták minden dolog princípiumának, a második gondolatmenet szerint azonban a létrejövő dolgoknak két oka van: az Egy és az ezzel ellentétes természet... Világos azonban, hogy más az az Egy, amely minden dolgok princípiuma, és más a kettősséggel szemben álló egy, amit egységnek (monasz) is neveznek, (Simpl. In Arist.Phys.181, Diels 7, Diels 19).¹²

⁷ Valóságon a neoplatonikusok az 'ideális' valóságot értették.

⁸ *Damaszkioszról* Wallis, R. T., 214-216.

⁹ Lásd Whittaker, J.: „Neopythagoreanism and the transcendent absolute” In. *Symbolae Osloenses* Vol 49, Issue 1 (1973) 77-86.

¹⁰ A konszenzus ugyan az, hogy Eudórosz és Moderatus platonisták voltak, én inkább hajlanék a püthagóreus elnevezés felé. Részletesen: O'Meara, D., *Varieties of Pythagoreanism in the Second and Third Centuries AD*, In. *Püthagorasz revived: Mathematics and Physics in late antiquity*, Clarendon University Press, Oxford, 1989. (1997) 9-30.

¹¹ Valószínűleg nem véletlen, hogy a püthagóreizmus éppen Alexandriában, *Egyiptom*-ban éledt újjá, de ez hosszabb kifejtést igényel.

¹² Alexandriai Eudórosz: Testimoniumok és töredékek, In. *Középső platonizmus, Szöveggyűjtemény*, Osiris, Budapest, 2005. 168. Válogatta Somos Róbert, Fordította Bugár István.

R. E. Dodds 1928-as híres tanulmányában azt is felveti, hogy a platóni Parmenidész neoplatonikus interpretációja (és a negatív, apophatikus teológia, ami ezzel együtt jár) egy másik 1. századi püthagóreustól, Moderatustól, sőt talán egy korábbi, ismeretlen neopüthagóreustól származik.¹³ *Gadesi Moderatus* – aki lelkes püthagóreusként tizenegy könyvet adott ki Püthagoraszról – a következőket írja Platónról: „ő a püthagóreusokat követve azt állítja, hogy az első Egy a Lét fölött áll, s ő az abszolút lényeg, a második Egy, amely a valóban létező (ontos on) és a gondolkodás tárgya (noeton) a Formákban van, a harmadik pedig a Lélek birodalma (psychikon), amely részesül (metekhei) az Egyből és a Formákból, végül a legalsó természet, amely ezután következik az érzékelhető világ, amely még csak nem is részesül” (Porph. via Simpl. In Phys. 230, 34).¹⁴ Dodds javaslatát, miszerint ez a moderatusi mondat a platóni Parmenidész második részének sajátos (neopüthagóreus) exegézisének alapul, a modern filológia általánosan elfogadja.

Numéniosz volt a harmadik filozófus, aki a mozgalom újjáéledésében jelentős szerepet játszott. Numéniosz akárcsak Eudórosz és Moderatus a valóság intelligibilis princípiumainak hierarchikus rendszerét próbálta megkonstruálni.¹⁵ Numéniosz szerint maga Platón volt az, aki nem adta elő elég világosan a gondolatait, és ezért részben ő is felelőssé tehető azért, hogy a későbbi platonisták (az akadémiai szkeptikusok) eltértek Platón filozófiájának „püthagóreus” jellegétől (Numen.fr. 24.60-66). A *Jóról* írott művében kivételes megjelenítő erővel idézi fel a „létezésen túli” platóni Jót:¹⁶ „A Jóval is így kell találkozunk, magányában, magányosan, messzire eltávolodva az érzékelhető dolgoktól. Ott nincsen senki emberfia, sem más élőlény, sem pedig test, sem nagy, sem kicsiny, hanem valami kimondhatatlan, teljességgel leírhatatlan isteni magány” (Numen. Fr.2.9).¹⁷ Maga Numéniosz a kimondhatatlan Egyről (és a három istenségről) szóló tanítását nem is Platónnak, hanem Szókratésznek, sőt valójában *Püthagorasznak* tulajdonítja, vagyis egy olyan Püthagorasztól származó tanítás felelevenítőjének tekinti magát, amely Szókratész generációjában még megvolt, később azonban Platónnál és utódainál elveszett. H. J. Kramer feltételezése szerint azonban a Numéniosz

¹³ Dodds, R. E.: 1928, 139-140.

¹⁴ Moderatustól sajnos egyetlen eredeti töredékünk nem maradt, gondolatait mások közvetítésével ismerjük. Morrow, G. R. - Dillon, J. M.: *Proclus Commentary on Plato's Parmenides*, Princeton University Press, Princeton, 1987. xxvi.

¹⁵ Numéniosz három isten koncepciója nem csak Plótinosz három hűposztasziszának megelőlegezése, hanem nagy népszerűsége tett szert a keresztény írók körében is, mivel úgy vélték, hogy alátámasztja a szentháromság doktrínáját.

¹⁶ Plat. Resp. 509b

¹⁷ Numéniosz töredékei, In. *Középső platonizmus, Szöveggyűjtemény*, Osiris, Budapest, 2005. 180. Fordította Bene László.

által Szókratésznek tulajdonított elképzelés valójában az Ó-Akadémiáról, *Xenokratésztől* ered, akinél az isteni hierarchia csúcsán egy isteni pár áll: a pár első tagja a *Monasz*, aki királyként uralkodik az égben, Xenokratész Núsznak is nevezi, míg a második tag a *Düasz*, amely női princípiumként a mindenség lelkével azonos (fr.15, Heinze).¹⁸ Kettőjük szoros összetartozását Xenokratész *Zeusz* alakjában fogja össze, ő a legfelső Egy, aki által a Nusz és a világlélek egyazon isteni természet két különböző aspektusaként jelenik meg (fr.17, Heinze).¹⁹ Dodds az Egy-ből alászálló ontológiai szintek forrásaként nem is Xenokratészt, hanem elődjét, *Szpeuszipposzt* jelöli meg, vagyis Platón unokaöccsében, Szpeuszipposzban véli felfedezni a neopüthagóreus tradíció alapítóját.²⁰

Némi bizonytalanság tapasztalható azonban a neopüthagóreusoknál az első princípium ontológiai státusát illetően. Úgy tűnik, hogy már az Óakadémián vita tárgyát képezte, hogy *vajon az első princípium túl van-e a núszon, vagy esetleg azonos vele*. Ez a bizonytalanság végighúzódott az egész közép-Platónikus (neopüthagóreus) tradíción, még egyazon szerző életművén belül is, akár úgy, hogy azonosították az első princípiumot a núszzsal, akár úgy, hogy következetesen a núszon túlra helyezték azt.²¹ A vita a neoplatonizmus több évszázados történetének is alapmotívuma, mivel az alapp princípiumok monisztikus és dualisztikus interpretációja közötti feszültséget később is az egy és a sok fölé helyezett transzcendentális Egy-gyel próbálták megoldani. A probléma továbbra is az, hogy a hierarchikus szerkezet valóban része-e a püthagóreus filozófiának, vagy csupán jóval későbbi neopüthagóreus-neoplatonikus konstrukció.

¹⁸ Kramer, H. J.: *Ursprung der Geistmetaphysik. Untersuchungen zur Geschichte des Platonismus zwischen Platon und Plotin*, Schippers, Amsterdam, 1964. 69-77.

¹⁹ Bővebben: M. Baltes: *Zur Theologie des Xenokrates*, In: van der Broek, - Barda, R.-Mansfeld, J. (Szerk), *Knowledge of God in Graeco-Roman World*, Brill, Leiden, 1988. 43-68.

²⁰ Dodds, E. R.: 1928, 140. Hasonló véleményen van a püthagóreusokról Walter Burkert és Charles Kahn is.

Szpeuszipposzról bővebben: Dancy, R. M.: *Two Studies in the early Academy*, State University of New York Press, Albany, 1991. 77-113.

²¹ Whittaker, J.: „Epekeina nou kai ousias” In: *Vigiliae Christianae* 23/2 (1969), 102-104.

A püthagóreizmusról *Walter Burkert* és *Charles Kahn* írták a legjobb összefoglaló monográfiákat, továbbiakban az ő véleményüket próbálom összefoglalni.²² *Diogenész Laertiosz* szerint (*Vitae* III. 6) Szókratész halála után Platón először Megarába ment Eukleidészhez, majd Itáliába látogatott, hogy találkozzon két püthagóreus filozófussal, Philolaosz-szal és Eurütosz-szal. Szpeuszipposz és Xenokratész, akik elkísérték Platónt harmadik szicíliai útjára, valószínűleg ekkor találkoztak püthagóreusokkal. Közben a platóni Akadémián Szókratész hatása egyre inkább háttérbe szorult, miközben megnőtt az érdeklődés a matematika és püthagóreus aritmetikai spekulációk iránt. Platónék számára a pythagoreizmus egyetlen élő, autentikus képviselője Philolaosz, Szókratész ifjabb kortársa volt²³, aki írásban is kiadta a püthagóreus doktrínákat. Mitöbb, ezen írások a Kr.e. 4. században még teljesen hozzáférhetőek voltak az Akadémia, így *Arisztotelész* számára is, s valószínűleg ezek jelentették Arisztotelésznek a püthagóreusokról szóló beszámolóit legfőbb forrását. Maga *Platón* a *Philebosz* című dialógusában olyan Prometheusz-szerű, isteni alaknak tulajdonítja az Egy és a Sok valamint a Határ és a Határtalan doktrínáját, akit az olvasók könnyen azonosíthattak az „isteni” Püthagorasz-szal:” A régiek, akik nálunk jobbak voltak és közel laktak az istenekhez, azt a tanítást hagyták ránk, hogy minden, amit létezőnek mondunk, egyrészt egyből és sokból áll, másrészt pedig a határ és határtalan kapcsolódik össze bennük egymással” (Plat. Phlb. 16c). Burkert és Kahn szerint éppen ez a platóni gondolat volt az, amely miatt a későbbi doxográfia Püthagorasznak és a püthagóreusoknak olyan metafizikát tulajdonított, amelyben minden objektumot testetlen princípiumokból vezettek le, s amely Platón és az Óakadémia szemüvegén keresztül látta Püthagoraszot. Burkert és Kahn úgy vélik, hogy az Óakadémia (Szpeuszipposz és Xenokratész) valójában a platonizmus tanításait adta közre Püthagorasz neve alatt, miközben az autentikus(!) püthagóreus tradíciót – amelyet Arisztotelész őrzött meg (Arisztotelész szerint az általa ismert és tanulmányozott püthagóreusok nem beszéltek testetlen princípiumokról, és a számok sem léteztek az objektumoktól elválasztva (Arist. *Metaph.* A 6.987b27 cf 986a21)²⁴ – semmibe vették, és háttérbe szorították. Így vált az a metafizikai irányzat – ame-

²² Burkert, W.: *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Cambridge, Mass. 1972; Kahn, Ch.: *Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History*, Hackett Publishing, Indianapolis, 2001.

²³ Philolaosz nézeteit Platón kritizálja a *Phaidón*-ban.

²⁴ Burkert és Kahn szerint Arisztotelésznek püthagoreizmusról szóló leírásához Philolaosz könyve szolgált legfőbb forrásként. Hasonlóan vélekedik: Kirk, G. S – Raven, J. E. – Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, Atlantisz, Budapest, 1998. 466.

lyet Platón közvetlen követői dolgoztak ki Püthagorasz neve alatt – uralkodóvá az Akadémián. Ez a platonista spekuláció „földalatti mozgalomként” valahogy túlélte az Akadémia következő (szkeptikus) évszázadait,²⁵ és ez éledt újjá az időszámításunk körüli első évszázadokban, ennek volt köszönhető később a neopüthagoreizmus majd a neoplatonizmus felvirágzása is.

Ez narratíva hitelesnek tűnik – de vajon ténylegesen is igaznak mondható?

EMPEDOKLÉSZ ÉS A KIMONDHATATLAN ÉRTELEM

„Akragaszi Empedoklész ... szövetségese volt Parmenidésznek, de még inkább a püthagóreusoknak” – írja Theophrasztoz nyomán Szimplikiosz (Theophr. DK31A, Simpl. In Phys.25, 19). Nyilvánvaló az is, hogy nem csak Philolaosz töredékeire vagyunk utalva a korai püthagóreizmus rekonstruálásakor,²⁶ és az sem helytálló, hogy Philolaosz lett volna az, aki először közölte írásban ezeket a tanokat. Diogenész Laertiosz szerint *Empedoklész*, aki egy generációval volt idősebb Philolaosznál, már nyilvánosságra hozta a püthagóreusok tanításait (Diog. Laert.VIII.51). Platóni szöveghelyekből tudjuk, hogy az Óakadémián sem csak Philolaosz írásos műveit ismerték és használták, hiszen Platón „szicíliai múzsa”-ként hivatkozik Empedoklészra a Szofistá-ban (Plat. Soph.242e), és kétségtelenül az ő hatását láthatjuk a *Politikosz*-ban és a *Timaios*-ban is. Empedoklész azonban *más változatát* képviseli a pythagóreizmusnak, mint Philolaosz, talán ezért sem beszél Arisztotelész püthagóreusként róla. Arisztotelész ugyanis nem elfogulatlan bíráló, ezért nem egyszer feláldozza a pythagóreizmust a platonizmus elleni polémiajának oltárán. Ha viszont a korai pythagóreizmus rekonstruálásakor nem csak Philolaosz, hanem Empedoklész töredékeire is támaszkodunk, feltűnő, hogy mennyire emlékeztet a költemény(ek)ben felvázolt alapséma az első századi neopüthagóreusok rendszerére. A korai püthagóreizmus mint filozófiai irányzat talán *közelebb áll a neopüthagóreusok által rekonstruált „platonizáló” változathoz*, mint azt a jelenlegi tudományos konszenzus feltételezi. Empedoklésznál ugyanis Eudóroszhoz és Numénioszhoz hason-

²⁵ Nem egészen érthető, miképp lehetett a platonizmus „underground” mozgalom, mikor alapvetően elefántcsontoronyban élő értelmiségiek szűk csoportjára korlátozódott. Frede szerint a szkeptikus Akadémiáról kiszorult filozófusok alkották volna ennek a mozgalomnak a gerincét. Frede, M.: Numenius, ANRW II.36,2 (1987), 1043.

²⁶A szakirodalom egy része (számomra nem meggyőző módon) nem tekinti egyértelműen bizonyítottnak Empedoklész püthagóreus voltát.

lóan legfelül a kimondhatatlan (atheszphatosz)²⁷ Egy, az *Értelem* (*phrén*) áll, alatta pedig a püthagóreus ellentétpár található: a Philotész (szeretet) által alkotott *noétikus monasz*, a Szphairosz ('ho noétosz kozmosz' Hippol. Haer. 11/115.6, Simpl. In De Caelo 528.11),²⁸ és a Neikosz (Viszály) által létrehozott Sok, az *'aiszthetosz kozmosz'*. Az Empedoklészi kozmosz az Egy és a Sok örökös váltakozása, ugyanakkor állandóság a változásban. A strasbourgi töredékek kiadója, Oliver *Primavesi* szerint az Empedoklészi B29 (Hippolütosznál) és B134 (Ammóniosznál) olyannyira hasonlatosak egymáshoz, hogy a „kimondhatatlan(ul nagy), szent értelem” kifejezés (B134) csakis a Szphairosz-ra (Gömbre), mint Egy-re vonatkozhat: a Szphairoszt aztán Ammóniosz egy kommentárja nyomán Apollónnal, a legfelső püthagóreus istenséggel azonosítja.²⁹ Primavesi azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a „kimondhatatlan Értelem” már csak azért sem lehet azonos a Szphairosz-szal, mert az 'atheszphatosz phrén' gyors gondolataival *kívülről* zúdul a kozmoszra, kívülről rohan át rajta, és nem benne lakozik, mint mikor az Gömb-ként „örömteli magányában örvend” (Simpl. In Phys 1183, fr.28 Diels).³⁰ Ráadásul a Szphairosz a ciklikusan váltakozó kozmosz része, ezért *halandó*, pusztulását a Viszály idézi elő (fr.31 Diels). A „Szent és kimondhatatlan értelem” kozmoszon kívüli, transzcendens entitás, amely Gömb-bel ellentétben örökkévaló és halhatatlan, hiszen létezése „időben azonos kiterjedésű a kozmosszal”.³¹ Pontosan úgy, ahogy a Proklosz tanítvány *Ammóniosz* kommentálja a B134-et: „A 'szent' szóval Empedoklész arra az okra utal, amely az intellektuson (nusz) túl található” (Amm. CTXT 91b).³²

²⁷ A magyar fordítás „kimondhatatlan” vagy „kimondhatatlan nagy”, Steiger Kornél hol így, hol úgy fordítja. (*Görög gondolkodók* 2. (1992) 46., vs. *Preszókratikus filozófusok* (1998) 449.

²⁸ A 'noétikus kozmosz' nem valószínű, hogy neoplatonikus interpoláció lenne. Szimplikiosz (in Phys.31.31) azt mondja, hogy *sokan* gondolják azt (*hoi polloi nomidzusi*), hogy a Szeretet építi fel a *noétosz kozmosz*-t, és a Viszály pedig az *aiszthetosz kozmosz*-t.

²⁹ Primavesi, O.: „Empedocles: Physical and Mythical Divinity”, In. *Oxford Handbook of Presocratic Philosophy*, Oxford University Press, Oxford, 2008. 259.

³⁰ Inwood, B.: *The Poem of Empedocles. A Text and Translation with Introduction*, Univ. Toronto Press, Toronto, Buffalo, London, 2001. 68, 140.

³¹ Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, Atlantisz, Budapest, 1998. 448. Kozmosz alatt a felváltva Egy és Sok kozmosza értendő (Plat. Soph. 242e).

³² Inwood, B., 140. (Ammóniosz' Commentary on Aristotle's De Interpretatione in Commentaria in Aristotelem Graeca (CAG) 4.5.) Primavesi egyébként kiemelten fontosnak tartja, hogy Ammóniosz testimoniuma nem későbbi interpretáció, hanem ez az, amit készen talált a szövegben, bár a forrását nem ismerjük. Primavesi, 2008. 258.

Úgy tűnik, az intellektuson túli *Egy-et megalapozó tradíció gyökereihez érkezünk*. Empedoklész rendszere olyannyira kidolgozottnak és teljesnek tűnik, hogy nem valószínű, hogy ő fogalmazta volna meg először ilyen formában.³³ Negatív teológiája *Xenophanész*-ével mutat rokonságot, aki hozzá hasonlóan tagadja az istenség antropomorf voltát, de Xenophanésznál hiányoznak az Egy alatti ontológiai struktúrák.³⁴ Empedoklész 134-es töredéke feltűnően hasonlít Plótinosz apophatizmusára is: az istenséget először negatív állítások sorozata, majd a „kimondhatatlan(ul nagy)” (atheszphatosz) és az „egyedülálló” (múnon) jelzők írják körül. „Ő adja a létezést és minden mást, ami a létezők rendjéhez tartozik, de hogy ő maga milyen, arról csak annyit tudunk, hogy nem azonos mindezzel, hanem valami nagyobb, és bár azt mondjuk, „van”, Ő maga nagyobb és több annál, mint aminek mondjuk” (Plot. Enn.V. 3, 14)³⁵.

Mielőtt a gondolatmenetet lezárnánk, egyvalaki semmiképp sem maradhat említés nélkül: „*Parmenidész* mint Szótion mondja, kapcsolatba került a püthagóreus Ameiniasz-szal ... inkább Ameiniasz, és nem Xenophanész volt az, aki miatt az elmélkedő élet felé fordult” (Diog.Laert. IX. 21, 23). Mindmáig vita tárgya, hogy Parmenidész valóban püthagóreus volt-e, gondolkodásában mindenestre kimutathatók a püthagóreus elemek. A kérdés az, hogy Parmenidész *egész* rendszere mennyire illeszthető bele az egy és sok, határ és határtalan struktúrájába. A Parmenidész-i Egy azért is igen különös, mert apophatikus (tagadó) és kataphatikus (állító) jegyek, állítmányok egyaránt találhatók rajta: „nem-született, pusztulhatatlan, egész, egyetlen (fajtából való), rendületlen és tökéletes” (Parm. Fr.8. 3-4, Diels). Mivel az „egy” is a jegyek, az állítmányok közé tartozik (fr.8, 6), ezért a parmenidészi Egy nem lehet azonos a legfelső kimondhatatlan Egy-gyel – ahogy arra már Plótinosz felhívta a figyelmet (Plot. Enn. 8, 14-23).³⁶ A püthagóreus struktúra azonban érezhető Parmenidész metafizikájában, és nem csak a költemény „kozmológiai”, második részében, ahol Parmenidész az un. elemekről, az ellentétpárokról (fény és sötétség) beszél.³⁷

A platóni Parmenidész későantik kommentárjaitól indultunk, és a püthagóreus Egyhez érkezünk, mivel a késő-ókori platonisták egészen sajátos,

³³A szálak valószínűleg az ókori keleti (egyiptomi) teológiákhoz vezetnek, ennek elemzése azonban másik tanulmány feladata lenne.

³⁴Xenophanész fr.23,24, 25, 26. In. Kirk, G. S. – Raven, J. E – Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, 253-254.

³⁵Plótinosz: *Az Egyről a szellemről és a lélekről*, Európa, Budapest, 1986. 269.

³⁶Mint már utaltam rá, a legfelső, transzcendens Egy hol megjelenik, hol eltűnik a püthagóreus struktúrában az adott metafizikai rendszer dinamizmusának megfelelően.

³⁷Parmenidész metafizikájáról egész könyvtárat írtak, különösen az utóbbi ötven évben.

püthagóreus értelmezést adtak a dialógus második részének. Ezt a gondolatmenetet folytatták a neoplatonikusokon nevelkedett keresztény gondolkodók is:³⁸ az intelligibilis princípiumok hierarchiájával, negatív teológiájukkal, kataphatikus/apophatikus név és képelméletükkel az eredetileg püthagóreus/neopüthagóreus spekulációkat fejlesztették tovább. Bonyolult és egységes jelrendszert fejlesztettek ki, amelyet azért dolgoztak ki, hogy a lét minden szintjén átfogóan mutassa meg a kimondhatatlan, transzcendens létezőt, amely szervesen magába foglalja mind a pozitív, mind pedig a negatív jelöléseket. Mindegyik gondolkodónál nyomon követhető az a sajátos logika, amely az intellektuson túli, „minden nevet meghaladó ’névtelen név’” (Ps. Dionüsziosz Areopagitész) megerősítésére irányul, és a jelölés összes egymást kizáró variánsai egyidejű alkalmazásán alapul.

³⁸Alexandriai Kelemen, Nüsszai Gergely, a kappadókiai atyák, valamint Pszeudo Dionüsziosz Areopagitész. Az apophatikus diskurzus máig létező filozófiai és teológiai irányzat.

Megjegyzés: Platón íratlan tanításával és az arréton-nal (kimondhatatlannal) a tanulmányban terjedelmi okok miatt nem foglalkozhattam. Fokozottabban támaszkodtam viszont az Empedoklész-i testimóniumokra, mivel úgy vélem, hogy a neopüthagóreus és neoplatonikus gondolkodók számára az empedoklészi hagyaték még sokkal teljesebb formában állt rendelkezésre, mint azt korunk töredék-gyűjteményeinek összeállítói vélik.